

8. ĮVARDIS

8.1. ĮVARDŽIŲ REIKŠMĖ IR GRAMATINĖS YPATYBĖS

Įv a r d i s y r a k a l b o s d a l i s, t u r i n t i b e n d r ą r o d o m ą j ą r e i k š m ę. Reikšti ir rodyti – ne tas pat. Pavyzdžiui, įvardis *aš* reiškia kalbantįjį asmenį, priklausomai nuo situacijos. Kiekvienas žmogus, atsidūręs kalbėtojo vaidmenyje, save nurodo įvardžiu „aš“. Įvardis *tóks* tinka rodyti bet kokiai daikto ypatybei. Tačiau kiekvienas įvardis turi reikšmę, skiriančią jį nuo kitų įvardžių. Įvardžiai skirstomi pagal reikšmę į poklasius: a) **asmeninius, sangražinį, savybinius**; b) **parodomuosius, pažymimuosius, klausiamuosius-santykinius, nežymimuosius, atskiriamuosius ir apibendrinamuosius.**

Visos gramatikos skirsto įvardžius pagal reikšmę, bet ne visos nustato tuos pačius poskyrius, ne visos juos vienodai vadina ir ne visos tą patį įvardį priskiria tam pačiam poskyriui.

Įvardžiai – beveik uždara klasė. Tačiau negalima sakyti, kad juos lengva arba būtina tiksliai atskirti nuo kitų kalbos dalių, turinčių įvardžio kamieną.

Įvardžių (kaip ir skaitvardžių) gramatinės ypatybės patogiau aptarti kiekviename reikšminiame skyriuje, o tik paskui padaryti bendrąsias išvadas.

8.1.1. ASMENINIAI ĮVARDŽIAI

Asmeniniais vadinami įvardžiai: a) rodantys asmenis (*àš, tū, mės, jūs*); b) rodantys daiktus ir asmenis (*jis – jį, jiė – jōs*).

Asmenis reiškiantys įvardžiai vartojami kaip daiktavardžiai (eina veiksmu ir papildiniu), tačiau daiktavardžių nepakeičia. Tai dialogo žodžiai: *aš* – kalbantysis (adresantas), *tu* – pašnekovas (adresatas). Santykis *aš / tu* kalbant keičiasi: abu pašnekovai save įvardija įvardžiu *aš*, o kitą pokalbio dalyvį – įvardžiu *tu*. Šio vaidmens negali atlikti jokie kiti žodžiai. Todėl *aš* ir *tu* – ypatingi kalbos ženklai, būtini dialogui. Įvardžiai *mes* ir *jūs* taip pat dialogo žodžiai.

Aš, mes, tu, jūs gimines rodančių galūnių neturi. Tačiau asmuo turi lytį, ir kalbant ji parodoma priklausomo žodžio forma: *Àš pavargęs, -usi, tū gėras, -à, mės pavaŗgę, -usios, jūs gerì, -os*. Šie asmeniniai įvardžiai linksniuojami taip:

Vienaskaita		Daugiskaita	
V. <i>àš</i>	<i>tū</i>	<i>mės</i>	<i>jūs</i>
K. <i>manęs/màno</i>	<i>tavęs/tàvo</i>	<i>mūsų</i>	<i>jūsų</i>
N. <i>mán</i>	<i>táu</i>	<i>mūms</i>	<i>jūms</i>
G. <i>manè</i>	<i>tavè</i>	<i>mūs</i>	<i>jūs</i>
Įn. <i>manimì</i>	<i>tavimì</i>	<i>mumìs</i>	<i>jumìs</i>
Vt. <i>manyjè</i>	<i>tavyjè</i>	<i>mumysè</i>	<i>jumysè</i>

Šauksmininko įvardžiai neturi. Pirmasis asmuo į save nesikreipia, o antrojo asmens įvardžiai rodo asmenį ar asmenis, į kuriuos kreipiamasi visais linksniais: *Tu mane myli, tu manai, kad aš labai labai kažinkas.* (S. N.) *Ta u ačiū, tėvyne, už kalbą. Ta u ačiū už darbą. Už nuovargį ačiū.* (M. M.) *O j ū s, nenaudėlės, dar nė riešutyti žiemai perkąst ir kramtyt nenusiskynėt.* (K. D.) Tai ne linksnio, bet paties įvardžio reikšmė, adekvati kreipiniui.

Įvardžiai *jis – jį, jiė – jōs* reiškia ir asmenis, ir daiktus. Sakinyje šie įvardžiai pakeičia daiktavardžius: *L ū š i s pikta, tai teisybė; ji galėtų gerokai žmogų apdraskyti.* (V.) *Kaimo m o t e r è l è s, nors ir pravardžiavo Š m u k š t a r ą bedieviu, bet be jo išminties ir jo s neapsieidavo.* (A.V.) *Krinta klevo l a p a i. J i e č e ž a po mūsų kojomis.* (r.)

Įvardžiai *jis, jį* linksniuojami taip:

Vienaskaita		Daugiskaita	
V. <i>jis,</i>	<i>jì</i>	<i>jiẽ,</i>	<i>jõs</i>
K. <i>jõ,</i>	<i>jõs</i>		<i>jũ</i>
N. <i>jám,</i>	<i>jái</i>	<i>jíems,</i>	<i>jóms</i>
G. <i>jĩ,</i>	<i>jã</i>	<i>juõs,</i>	<i>jàs</i>
Įn. <i>juõ,</i>	<i>jà</i>	<i>jaĩs,</i>	<i>jomìs</i>
Vt. <i>jamè,</i>	<i>jojè</i>	<i>juosè,</i>	<i>josè</i>

8.1.2. SANGRAŽINIS ĮVARDIS

Sangražinis įvardis *savęs* susijęs su visais asmeniniais įvardžiais grįžtamuju ryšiu. Jis rodo, kad asmuo kreipia veiksmą į save kaip ir į bet kurį kitą aplinkos daiktą. Asmuo tarsi susidvejina – jis ir veikėjas, ir veikiamasis dalykas: *Aš netausoju s a vęs. Tu netausoji s a vęs. Jis netausoja s a vęs. Mes netausojame s a vęs. Jūs netausojate s a vęs. Jie netausoja s a vęs.* Šis įvardis neturi vardininko, nes niekada nereiškia sakinio veikėjo (neina veiksmu). Bet šiaip linksniuojamas ir valdomas žodis, einantis papildiniu: *Aš pataikauju s a u. Aš užmiršau s a v e. Tu nesididžiuok per daug s a v i m i.* Ir taip galima linksniuoti su visais vienaskaitos ir daugiskaitos asmeniniais įvardžiais, reiškiančiais veikėją. Šauksmininko ir daugiskaitos šis įvardis neturi.

Formų sistema tokia: kilmininkas – *savęs*, naudininkas – *sáu*, galininkas – *savè*, įnagininkas – *savimì*, vietininkas – *savyjè*.

8.1.3. SAVYBINIAI ĮVARDŽIAI

Įvardžiai rodo tai, ką reiškia daiktavardžiai, o daiktavardžių kilmininkas gali reikšti ir asmenį, ir priklausymą (*Brolio nėra namie. Čia brolio kepurė*). Tai iš esmės du kilmininkai: pirmasis reiškia asmenį ir sakinyje eina papildiniu, atsako į klausimą *ko?*; antrasis reiškia priklausymą asmeniui (ypatybę) ir atsako į klausimą *kieno?*

Natūralu, kad į tuos pačius klausimus atsako ir asmeninių įvardžių kilmininkai: *Mūsų nėra namie ir Mūsų namai; Jūsų nėra namie ir Jūsų namai; Jo, jos nėra namie ir Jo, jos namai; Jų nėra namie ir Jų namai.* Savybei rodyti kai kurie asmeniniai, sangražinis, kai kurie klausiamieji ir kt. įvardžiai turi specialų kilmininką: *màno, tàvo, sàvo, kienõ, niėkieno* (greta *manęs, tavęs, savęs, kõ, niėko*).

Visų mūsų kaimynų kalbos tokiai savybei rodyti turi giminėmis kaitomus darinius iš atitinkamų asmeninių įvardžių (plg. latvių – *mans, mana*; lenkų – *mój, moja, moje*; rusų – *мой, моя, мое*). Pagal formų sistemą juos būtų galima laikyti būdvardžiais, bet būdvardžiai r e i š k i a, o šie žodžiai r o d o. Todėl pagal rodomąją reikšmę (o ne pagal formą) jie pasilieka įvardžių klasėje.

Tokių savybinių įvardžių yra ir lietuvių kalboje: *mãnas, manà; tãvas, tavà; sãvas, savà.* Įvardžiuotinės formos: *manàsis, manõji, tavàsis, tavõji, savàsis, savõji.* Yra darinių ir su priesaga *-iškis*: *manìškis, -è, tavìškis, -è, mūsìškis, -è, jūsìškis, -è.* Tačiau šie žodžiai, nors ir turi rodomąją reikšmę, nors ir artimi savybiniais kilmininkams, vartojami kur kas rečiau: *Žemė ten gimtoji – tėviškė m a n a.* (S. N.) *Pasiimkit tą s a v a j į (savo) neklaužadą.* (r.) *J ū s i š k è (jūsų) žemė geresnė už m ū s i š k è (mūsų).*

Įvardžio *sàvo* santykis su asmeniniais įvardžiais yra toks pat kaip ir sangražinio (žr. 8.1.2): 1 asmuo – *Sėjau rūtą, sėjau mėtą, sėjau lelijelę, sėjau s a v o jaunas dienas kaip žalią rūtelę.* (tts.) *Mes kitų nenorim, mes norim tik s a v o.* (r.); 2 asmuo – *Ne ant s a v o žirgo pas mane atjojai, ne s a v o žiedelį man padovanojai.* (tts.) *Ar jūs s a v o žemę gint pasiryžę?* (r.); 3 asmuo – *Jis s a v o jau atsėdėjo.* (r.) *Jie s a v o žygiais išgarsino Lietuvą.* (r.)

8.1.4. PARODOMIEJI ĮVARDŽIAI

Parodomieji įvardžiai rodo asmenis, daiktus arba ypatybes. Visi pagal vartojimą yra būdvardiškieji

ir kaitomi skaičiais, linksniais ir giminėmis. Tie, kurie rodo daiktus ir asmenis, nustato tam tikrą vietą kalbančiojo atžvilgiu: *šis, ši, šitas, šitą* (artumo ryšys), *tàs, tà, anàs, anà* (atstumo ryšys). Ypatybės rodantys įvardžiai yra: *tóks, tokià, šitoks, šitokia, šióks, šiokià, anóks, anókia*.

Daiktus ir asmenis rodantys įvardžiai dažniausiai vartojami su daiktavardžiais: *Matydamas mane tokį linksmą, t a s s e n i s p r a š ė d u o t i i r j a m p a r a g a u t i t o g ě r i m o .* (J. Blč.) *Tebūna ši diena kaip krištolas tyra.* (V. M.-P.)

Labai retai šie įvardžiai patys vieni gali eiti daiktavardžio vietoje: *Sėdi ir rašai: <...> T a s g i m ě , o t a s m i r ě . Š i t a s v e d ě . T a s m ū š ė p r a l a i m ě j o , š i t a s – n e . T a s p a s i u n t i n i u s a t s i u n t ě . Š i s – l a i š k q .* (Just. M.)

Ypatybę rodantys įvardžiai *tóks, tokià, šitoks, šitokia* neretai vartojami su būdvardžiais pabrėžiamąja reikšme: *T o k s m ě l y n a s d a n g u s . Š i t o k i a g r a ž i d i e n a .* Bet dažniau jie eina kaip rodomieji pažyminiai: *J i s n e g r a ž i a i p a s i e l g ě . T o k s (š i t o k s) j o p a s i e l g i m a s t u r i b ū t i t i n k a m a i į v e r t i n t a s .*

Parodomųjų įvardžių linksniavimas:

	Vienaskaita				Daugiskaita			
V.	<i>tàs</i>	<i>tà</i>	<i>šis</i>	<i>ši</i>	<i>tiẽ</i>	<i>tõs</i>	<i>šię</i>	<i>šiõs</i>
K.	<i>tõ</i>	<i>tõs</i>	<i>šiõ</i>	<i>šiõs</i>	<i>tỹ</i>		<i>šiỹ</i>	
N.	<i>tám</i>	<i>tái</i>	<i>šiám</i>	<i>šiái</i>	<i>tiems</i>	<i>tóms</i>	<i>šiems</i>	<i>šióms</i>
G.		<i>tã</i>	<i>šiã</i>	<i>šiã</i>	<i>tuõs</i>	<i>tàs</i>	<i>šiuõs</i>	<i>šiàs</i>
Įn.	<i>tuõ</i>	<i>tà</i>	<i>šiuõ</i>	<i>šià</i>	<i>taĩs</i>	<i>tomìs</i>	<i>šiaĩs</i>	<i>šiomìs</i>
Vt.	<i>tamè</i>	<i>tojè</i>	<i>šiamè</i>	<i>šiojè</i>	<i>tuosè</i>	<i>tosè</i>	<i>šiuosè</i>	<i>šiosè</i>

Taip linksniuojami ir kiti parodomieji įvardžiai.

8.1.5. PAŽYMIMIEJI ĮVARDŽIAI

Pažymimieji įvardžiai sudaryti iš asmeninių ir parodomųjų, pridėdant sujvardejusius daiktavardžius *pàts, patì* arba iš jų kilusią dalelytę *pàt*: a) *àš pàts, tũ pàts, jìs pàts, m ě s p à t y s , j ì s p à t y s , j i ě p à t y s*; b) *tàs pàts* ir *tàs pàt, tà patì* ir *tà pàt, tóks pàts* ir *tóks pàt, tokià patì* ir *tokià pàt, šitas pàts, šità patì*.

Be to, pabrėžiamasis įvardis *pats* vartojamas ir su kitais žodžiais (ne įvardžiais): *Žmogus (jis) p a t s t u r i n u s p r ė s t i . O n u t ě (j i) p a t i k a l t a . A t ě j o p a t s v i e n a s .*

8.1.6. KLAUSIAMIEJI-SANTYKINIAI ĮVARDŽIAI

Klausiamieji-santykiniai įvardžiai: *kàs, kurìs – kurì, katràs – katrà, kienõ, kóks – kokià, keliñtas – kelintà*. Klausama norint sužinoti asmenį, daiktą, ypatybę: *K a s t e n š n y p š č i a ? Ė š n y p š č i a i š k e l m o p i k t o j i .* (A. B.) *K a s n u ž u d ě ? K u r i s ? Ž i l v i n ě l i b r a n g u s ? K a s i š j ū s k e t u r i ū l a u ž ě t ž o d ė ? S k a u d u ! K q v a d i n t i t u r i u i š d a v i k o v a r d u ?* (S. N.)

Santykinę (jungiamąją) reikšmę šie įvardžiai įgyja sudėtiniame prijungiamajame sakinyje: *Kalifui parūpo žinoti, k i e n o t a i r ū m a i .* (J. Blč.) *Kirvis ir pjūklas ginčijosi, k a t r a s i š j ū ž m o g u i n a u d i n g e s n i s .* (tts.)

Įvardžiai *katràs – katrà, keliñtas – kelintà* linksniuojami kaip *tàs – tà, kurìs – kurì* – kaip įvardis *jìs – jì*. *Kàs* turi vienaskaitą, nekaitomas giminėmis, o jo vienaskaitos linksnių galūnės sutampa su įvardžio *tàs* galūnėmis. *Kienõ* yra įvardžio *kàs* kilmininkas greta *kõ*, kuris išlaiko pagrindinę klausiamąją reikšmę, atlieka jungiamąją funkciją, tik skiriasi tuo, ko klausama: *K o t u i e š k a i ? P a s a k y k , k o t u i e š k a i ?* ir *K i e n o t a s v a i k a s ? A š n e ž i n a u , k i e n o t a s v a i k a s .* Galėjimas klausti ir jungti drauge šį įvardį laiko viename klausiamųjų-santykinių įvardžių pogrupyje.

8.1.7. NEŽYMIMIEJI ĮVARDŽIAI

Nežymimieji įvardžiai: *kažin kàs, kažin kóks, kažkóks, kažkurìs, kažkatràs, kažin kienõ, kažkienõ; kas*

nórs, koks nórs, kuris nórs; bet kàs, bet kuris, bet katràs, bet kóks, kai kàs, kai kuris, kai kóks; kàs ne kàs, kuris ne kuris; kàs, kóks, kuris, katràs, kėletas, kelerì, keliólìka, víenas, víenas kítas, šìs tàs, šiósks tóks ir kt.

Nežymimieji įvardžiai turi bendrą „nežinoma“ reikšmę: *K a ž k a s kopomis artėja.* (S. N.) *Tuo tarpu ant krosnies k a ž i n kas šnibždėti pradėjo.* (L. P.) *Žynys uždegė žabus ir, kai jie išliepsnojo, jis įmetė k o k i ū kvepiančių žolelių.* (J. Blč.) *Ar i mažą k a s žiūri, ar mažas gali k q nudirbti?* (P. M.)

Dažniausiai nežymimieji įvardžiai rodo skyrimą iš daugelio, bet nesvarbu kurį ar kokį: *Tegul ateina b e t k a s, svarbu, kad tik ateitų.* (r.) *Mes kaip miestai esam požemin uždarę k a i k u r i a s savąsias kryšćianćias upes.* (Alf. M.) *Kurios ne kurios kieme sugirgžda durys, pasirodo k a s n o r s iš senesniųjų ir vėl dingsta daržinėj ar pašiūrėj.* (V. M.-P.)

Samplaikos su dalelyte *nors* rodo nebūtinus pasakyti, netikslinamus asmenis ar daiktus: *Ne tiek džiaugdavaus k q (n o r s) nauja radęs, kiek gailestaudavau k o n o r s neradęs.* (P. M.)

Įvardis *vienas*, -à kilęs iš skaitvardžio, bet netekęs jam būdingo tikslumo reikšmės: *Et, čia vienas (toks) žmogelis man pasakojo.* (ž.) Įvardinis žodžio *vienas* vartojimas labai dažnas pasakose: *Gyveno v i e n a s didžiai galingas karalius.* (tts.)

8.1.8. ATSKIRIAMIEJI ĮVARDŽIAI

Atskiriamieji įvardžiai: *kítas, -à, kitóks, -ià, kítkas, tam tìkras, -à, víenas, -à, vienóks, -ia, víenas, -à... kítas, -à, vienóks, -ia... kitóks, -ia.* Tai įvardžiai, kurie nurodo nuo kitų atskiriamą daiktą ar ypatybę, bet jų tiksliai neįvardija: *Laikai juk mainos: slėgė pikti – nušvis k i t i` Lietuvai, mūsų tėvynei.* (M.) *Vienà varna nuo mieto – k i t à į jos vietą.* (tts.) *Tokiam darbui reikalingas ir t a m t i` k r a s pasirengimas.* (r.) *Valdovų laimė – ji visai k i t ó k i a negu prastų žmonių.* (J. M.)

8.1.9. APIBENDRINAMIEJI ĮVARDŽIAI

Apibendrinamieji (arba visumos) įvardžiai yra šie: a) teigiamieji: *vìsas – visà, vìskas, visóks – visókia, kiekvienas – kiekvienà: Išsirink mane iš v i s ū, kad ryšėtum juodai, kai manęs jau nebus.* (M. M.) *Ir v i s o k i žiedeliai taip tarp savęs pinas, – kad iš tolo tik regis gražus margumynas.* (A. B.) *V i s k a s jam negerai, v i s k a s ne taip, v i s i barščiai be druskos.* (J. Blč.) *Viešpatie, tu juk matai sunkų knygnešio kelią. Sako, kad tu skaitai k i e k v i e n q mūsų knygelę.* (Just. M.); b) neigiamieji: *niėkas, jóks – jokia, n e víenas – n e vienà: Jau n i e k a s tavęs taip karštai nemylės... (M.) Tos tylos netrikdė j o k s garsas, n e v i e n a s medžio lapelio krustelėjimas.* (r.)

8.2. ĮVARDŽIŲ STRUKTŪRA IR VARTOJIMAS

Įvardžių struktūra, sudėtis (kaip ir kaitymas) labai įvairi. Visi asmeniniai, sangražinis, dalis savybinių, parodomieji, klausiamieji yra paprasti, vienžodžiai (*àš, tų, jìs, tàs, šìs, anàs, kàs, kuris, katràs, tóks, šiósks*), yra priesagų vedinių (*maniškis, taviškis, keliñtas, keliólìktas*), yra dūrinių (*kažkàs, kažkurìs, kažkienõ*), yra samplaikų su kitais įvardžiais ir dalelytėmis (*aš pàts, tas pàt, kas nórs, bet kàs, kàs ne kàs*).

Iš įvardžių poskyrių analizės matyti, kad vieni jų vartojami kaip daiktavardžiai – sakinyje eina veiksmu ir papildiniu ir gali būti pavadinti **daiktavardiškaisiais**. Tai asmenis rodantys įvardžiai *àš, mės, tų, jūs, jìs, jì, támsta, kàs* ir sandūros bei samplaikos su juo – *kažkàs, bet kàs, niėkas*. Giminingis kaitomi ir su daiktavardžiais derinami įvardžiai (*tóks, tókia, šítoks, šítokia, víenas, vienà* ir kt.) vadinami **būdvardiškaisiais**.

Įvardžiai *tàs, tà, šìs, ši, kuris, kuri, kítas, kità* ir kt. gali būti vartojami ir daiktavardiškai, ir būdvardiškai.

Įvardžiai, rodantys kiekybę, vartojami nevienodai: *keli, kėlios* – vartojami kaip būdvardžiai; *kėletas* –

kaip daiktavardis; *keliólika, kēliasdešimt* – kaip prieveiksmis *daug* arba kiekybę reiškiantys daiktavardžiai *daugybė, būrys, minia*. Šios kiekybę rodančių žodžių vartojimo skirtybės visiškai sutampa su skaitvardžių vartojimo skirtybėmis.

Kompiuterinis lietuvių kalbos žinynas. Nuo morfologijos iki reikalų raštų, sudarė Petras Kniūkšta, Vilnius: Šviesa, 2004.